

Autoreferát k disertační práci:
PRAKTICKÁ METAFYZIKA. KE VZTAHU ETIKY A METAFYZIKY V
KANTOVĚ KRITICE PRAKTICKÉHO ROZUMU
Mgr. Ondřej Sikora

Tématem předkládané studie je syntetizující interpretace Kantovy ideje praktické metafyziky. Tato idea je rozpracována v několika Kantových spisech, věnovaných teoretické a praktické filosofii, především v *Kritice praktického rozumu*, *Základech metafyziky mravů* a v *Kritice čistého rozumu*. Ačkoliv se spojení „praktická metafyzika“ se v žádném z těchto spisů nevyskytuje, tato práce se snaží ukázat, že vyjadřuje myšlenku, jejímuž vypracování Kant věnuje značné úsilí a o níž platí, že stojí za to, aby jí bylo věnováno úsilí interpretační, úsilí o adekvátní porozumění – k němu má tato práce přispět.

Myšlenka praktické metafyziky je v podstatě jednoduchá – dá se shrnout do konstatování, že je-li možná nějaká metafyzika, pak pouze ve vztahu k zodpovědně pojímané praxi. Způsob, jakým Kant k této tezi přistupuje, se odráží v základním členění této práce do tří částí, které jsou rozpracovány ve třinácti kapitolách. V nich je idea praktické metafyziky tematizována jako vnitřní nutná souvislost jejich dílčích momentů, představovaných pojmy *zákon – svoboda – Bůh – nesmrtelnost*, tvořícími specifický prakticko-metafyzický řetězec.

První část nazvaná „Kritika a metafyzika“ se zabývá významem *Kritiky čistého rozumu* pro sledovanou ideu praktické metafyziky. Na skutečnost, že Kantův ústřední teoreticko-filosofický spis lze legitimně považovat za spis o metafyzice, není třeba zvláště upozorňovat, neboť je již dostatečně rozpracována – především fundamentálně-ontologickou interpretací z pera M. Heideggera. Stále je však třeba se ptát, s jakým pojetím metafyziky *Kritika čistého rozumu* pracuje, jaké pojetí metafyziky se snaží vyvrátit a jaké naopak vyzdvihnout. Dílčí tezi první části této práce lze formulovat takto: vyvrácení racionalistické metafyziky v Transcendentální dialektice *Kritiky čistého rozumu* je uskutečněno na základě teorie poznání, která omezuje platnost odůvodněného poznání na obor možné zkušenosti. Toto vyvrácení není pouhým negativním, destruktivním krokem, zapovídajícím rozumu opovažovat se překračovat

hranice smyslovosti, nýbrž má ve vztahu k možnosti metafyziky dvojí pozitivní význam: zrušení neodůvodněného spekulativního poznání jednak *vytváří místo* pro alternativní metafyzický rozvrh, a to především díky omezení platnosti zákonů přírody na empiricky dané obsahy, za druhé pak v sobě obsahuje poukaz k této alternativní, *praktické* rekonstrukci poznání nepodmíněného. Cílem první části práce je podtrhnout tento pozitivní význam obvykle negativně chápané Transcendentální dialektiky *Kritiky čistého rozumu* ve třech oborech tzv. speciálních metafyzik: racionální psychologie, kosmologie a teologie. Tato část se snaží ukázat, že Kant nedospívá k nějakému prostému zavržení těchto disciplín, spíše je uvolňuje od nekorektních spekulativních nároků, s nimiž je spojila školská racionalistická filosofie, a připravuje je jako prázdné formy pro nový obsah, který však mohou získat až díky „praktickým datům“ v podobě etického nároku. Nejvýrazněji se motiv etického nároku („Sollen“) projevuje v Kantově diskusi tzv. třetí antinomie svobody a kauzálního determinismu. Ukazuje se, že právě fenomén „Sollen“ představuje pozitivní důvod pro to moci si něco takového jako svobodu vůbec připisovat. Kritika jakožto výkon uskutečněný v *Kritice čistého rozumu* tak představuje nezbytnou úvodní část projektu praktické metafyziky, která zastává jednak negativně-katartickou funkci ve vztahu k tradičním racionalistickým substančním metafyzikám, současně ale také vypracovává půdorys praktické metafyziky, pro niž je vyvrácení zdánlivého poznání nepodmíněného nutnou podmínkou.

Druhá část práce nese název „Zákon dobré vůle“. Jestliže první část ukazuje, že praktickou metafyziku je možné vypracovat díky „prakticky-nepodmíněnému“, je nutné se ptát, jakou podobu toto prakticky-nepodmíněné má, jakým způsobem je lze filosoficky vykázat a zdůvodnit a dále, zda a jakým způsobem se toto prakticky-nepodmíněné může projevovat v konkrétní praktické existenci. Odpovědi na tyto otázky obsahuje druhá část této studie. Praktická metafyzika *Kritiky praktického rozumu* vyrůstá z Kantovy etické teorie, jejímž jádrem je formulace „základního zákona čistého praktického rozumu“. V tomto zákoně se artikuluje mravní vědomí dobré vůle, tento zákon je výrazem mravního nároku, který je nezdůvodnitelný z empirických fakt. Zdrojem tohoto zákona je spontaneita nejvyšší poznávací mohutnosti – rozumu, který skrze něj prokazuje svoji praktickou funkci. Protože je zdrojem mravního zákona sama

nejvyšší poznávací mohutnost jednajícího subjektu, je Kantova teorie mravnosti teorií autonomie, neboli „Selbst-gesetz-gebung“. Ukazuje se, že tato skutečnost má důležitý význam pro metodu Kantova postupu zdůvodnění mravního zákona: Protože jej nelze odvodit z empirických daností či z přijatých metafyzických premis, protože jej nelze ani o nic „opřít na zemi“, ani na nic „zavěsit na nebi“, musí být sám mravnímu vědomí vždy již k dispozici. Z tohoto důvodu je označován jak „faktum rozumu“. Druhá část se snaží ukázat, že Kantova nauka o faktu rozumu neznamena nějakou rezignaci na racionální zdůvodnění mravního zákona, ale potvrzení myšlenky autonomie – mravní zákon by byl bez závaznosti, kdybychom na něj sami v sobě při rozboru mravního vědomí nenarazili. Teoretické racionalitě zůstává důležitý artikulační a apologetický úkol vyvracet sofistiku empiricky motivovaných praktických principů. Vedle problematiky zdůvodnění praktického zákona se druhá část zabývá také problematikou jeho funkce v morální praxi. Tato funkce je dvojí: praktický zákon má umožnit jednak posouzení vhodného jednání, jednak má být také motivačním zdrojem pro jeho vykonání. Teprve dostatečné argumentační prokázání této dvojí funkčnosti praktického zákona dovoluje pojímat jej za legitimní východisko praktické existence, a tím také za legitimní východisko pro projekt praktické metafyziky.

Třetí část práce má název „Návrat k metafyzice“. Jestliže první část se snaží ukázat, že určitá podoba metafyziky musí být opuštěna, aby jiná mohla nalézt své legitimní místo, a druhá část interpretuje zdrojový fenomén, který umožňuje dát myšlenkám tradičních disciplín „metaphysica specialis“ (Bůh, svoboda, nesmrtelnost) pozitivní obsah, pak třetí část se vrací k těmto třem tématům s otázkou, co lze o nich z pozice kritického stanoviska vlastně vědět. Svoboda je bezprostředně spjata s mravním vědomím uznávajícím platnost mravního zákona. Pro toto vědomí je svoboda nutnou konsekvencí. Svoboda nepředstavuje hypotetický předpoklad (*ratio cognoscendi*) pro možnou dedukci praktického zákona, jako je tomu v *Základech metafyziky mravů*, ale je naopak důsledkem vědomí nepodmíněného nároku tohoto zákona, jen díky němuž je možné si ji připisovat.

Další dva momenty praktické metafyziky se odvíjejí od pojmu nejvyššího dobra, které Kant pojímá jako účel či cíl dobré vůle, který představuje syntetickou jednotu dvou částí: ctností a blaženosti. Klíčová teze třetí části, o jejíž obhájení se v ní

pokoušíme, pak praví, že má-li nejvyšší dobro moci být nezbytným předmětem mravní vůle, tj. jejím posledním cílem, je-li tedy pro mravní vědomí nutné klást je jako svůj cíl, je pro totéž vědomí stejně nutné předpokládat realitu podmínek jeho možnosti, tj. osobní nesmrtelnost a Boží existenci. Přejít k metafyzice tak vzhledem k předchozímu zkoumání nově rehabilituje pojem *blaženosti* a v jistém smyslu je tímto pojmem otevřen. Blaženost sice nemůže stát v základu etiky autonomie, ale přistupuje k ní jako nutné doplnění. Tímto nutným doplněním je podtržena skutečnost, že praktický zákon není zákonem pouhého čistého praktického rozumu, ale zákonem člověka jako konečné, ve svém jádru nedostatečné a rozmanitými potřebami obdařené bytosti, který jí nedovoluje rezignovat na naplnění této „potřebnosti“. Tato interpretace mimo jiné poukazuje i na alternativní přístup k myšlence lidské konečnosti oproti některým myslitelům 20. století, spojujícím ji s existenciálně-tragickým patosem.

Třetí část práce se dále snaží dát odpověď na otázku, v jakém smyslu je metafyzické poznání možné jen jako poznání čistého praktického rozumu. Jejím dalším úkolem je pokusit se přesněji určit jeho charakter, Kantem též označovaný spojením „Vernunftglaube“. Při tomto zkoumání je třeba vyjít z toho, že je to stále poznání rozumu, že vychází z pojmově-rationální artikulace podmínek možnosti uskutečnění nejvyššího dobra, že však současně není nezaujatým náhledem, který by zde byl automaticky k dispozici pro spekulativní postoj, ale naopak náhledem „prakticky zaujatým“, čímž je míněno, že toto poznání se otevírá angažovanému náhledu, osobně vtaženému k nepodmíněnému nároku dobra. Pak také platí, že míra této angažovanosti je současně mírou tohoto poznání. Celá práce je uzavřena pokusem o nastínění paralely mezi ideou praktické metafyziky a sókratismem jako filosofickým postojem vyjadřovaným hlavním mluvčím některých Platónových dialogů – paralely, která na celou interpretaci může vrhnout nové světlo a v níž lze také spatřovat prostor pro další rozvíjení myšlenky praktické metafyziky.

Idea praktické metafyziky, o jejíž jednotící uchopení se tato práce pokouší, se tak dá vyjádřit pojmovým řetězcem *zákon – svoboda – nesmrtelnost – Boží existence*, jemuž nutně předchází jako vstupní pojem *kritika*. V předkládané studii nejde pouze o interpretaci jednotlivých článků tohoto řetězce, ale o vykazání faktu, že se u těchto pojmu jedná právě o řetězec, tj. o vykazání jejich vnitřní nutné souvislosti.

Vzhledem k tématu této studie je nutné dvojí: jednak akceptovat skutečnost, že k řadě dílčích otázek je přistupováno takřkajíc z ptačí perspektivy, neboť jejich podrobnější rozpracování by vedlo mimo sledovanou tezi. Za další, sekundární literatura použitá pro tento účel je značně výběrová, přesto se však autor snaží zohlednit i nejnovější příspěvky k dané problematice. Pro sledovanou tezi o praktické metafyzice jsou pro autora inspirativní především studie D. Henricha („Etika autonomie“ a „Pojem mravního nahlédnutí a Kantova nauka o faktu rozumu“), dále komentář L. W. Becka ke *Kritice praktického rozumu*, který, ač padesát let starý, se těší značné autoritě mezi kantovskými badateli i ve třetím tisíciletí, o čemž svědčí dvě novější kolektivní monografie shrnující současné bádání ke *Kritice praktického rozumu* (O. Höffe [vyd], *Kritik der praktischen Vernunft*, Berlin 2002, a N. Fischer [vyd.], *Kants Metaphysik und Religionsphilosophie*, Hamburg 2004); první část práce se pak ve větším rozsahu vymezuje vůči pojetí svobody H. E. Allisona (*Kant's Theory of Freedom*, Cambridge 1990). Značný význam pro domácí kantovské bádání i pro tuto studii dále představuje sborník pořázený úsilím J. Chotaše a J. Karáska *Kantův kategorický imperativ*. Tyto texty představují hlavní partnery pro autorův rozhovor s Kantem, přičemž formulace vlastního stanoviska ve vztahu k nim představuje další úkol této studie.

Practical Metaphysics.
On the Relationship between Ethics and Metaphysics in Kant's *Critique of Practical Reason*

The study is an attempt of a synthetic interpretation of Kant's idea of "practical metaphysics" as it is scattered in his mature ethical writings, mainly *Critique of Practical Reason*. This idea finds its expression in the specific relationship of Kant's ethical theory of the moral law and metaphysics, traditionally understood as the cognition of supersensuous. The thesis justifies the necessary connection of the inner components of this idea making up a kind of "metaphysical chain": *law – freedom – god – immortality*. The thesis is divided into three main parts, each trying to answer a set of questions dealing with various aspects of this chain, which are worked out in thirteen chapters.

The first part called "Critique and Metaphysics" focuses on Kant's *Critique of Pure Reason* with the leading question of its metaphysical importance: Is there any positive "metaphysical" meaning of Kant's major work in terms of traditional Leibniz-Wolffian disciplines of "special metaphysics" ("metaphysica specialis")? "Transcendental Dialectic" of Kant's first *Critique* is usually interpreted as its negative part refuting the claims of traditional rationalistic "special metaphysics" for justified knowledge, this refutation being enabled by the principles of theoretical knowledge discovered and justified in the first, positive part. The first part of the thesis shows that this reading of Kant's "Dialectic" incorrectly reduces its metaphysical capacity which Kant himself assigns to it. This positive metaphysical meaning, developed throughout the whole of "Dialectic", is found in two aspects: firstly, showing that there is no real knowledge transcending the empirical conditions theoretical reason opens and justifies the room for an alternative approach to the metaphysical questions. Secondly, "Dialectic" refers to the practical capacity of pure reason and its unconditioned principle of action in the form of "Sollen" as the only possible positive ground for that alternative approach. Thus the first part shows that metaphysics in the meaning of traditional disciplines dealing with the triad "god, freedom, immortality" – if there is to be one – turns out to be possible only as the synthesis of both theoretical and practical use of

reason, i.e. as the *practical metaphysics*.

The second part of the study, called “The Law of Good Will”, develops the phenomenon “Sollen” mentioned above as the ground of the unconditioned principle of human practice – the moral law. It deals with two main questions, first, the question of justification of the moral law, second, the question of its use in moral practice, which is further divided in the problem of knowing what is right (“principium diiudicationis bonitatis”) and the problem of motivation for doing so (“principium executionis bonitatis”). The answer of the first question is being looked for in the last chapter of the *Groundwork of the Metaphysics of Morals* and the introducing parts of *Critique of Practical Reason*. It turns out that there is no contradiction or sharp distinction between the two writings, but rather a continual development, finding its final expression in seemingly controversial connection “fact of reason”. It appears that this concept confirms the general idea of Kant’s practical philosophy, the idea of autonomy of reason, which itself, as a law-giving or self-legislating capacity, is the source of knowing what is right, and also doing so. The latter is connected with serious objections, raised for example by D. Henrich, concerning the executive force of pure practical reason. The final chapter of the second part tries to show – with reference to Kant’s theory of moral education in his “Doctrine of Method” of the second *Critique* – that these objections can be weakened by turning attention to the importance of others as an inevitable feature of Kant’s concept of autonomy.

With the concept of the moral law being established and justified, the third part of this study shows how the concepts of the triad freedom, god and immortality can be – and have to be – built upon it. Freedom, which (in the first *Critique* and the *Groundwork*) used to be treated as the hypothesis for establishing to moral law, is interpreted as a direct consequence of its consciousness, which is identical with the self-consciousness of pure practical reason. It is stressed that its knowledge is inseparable from its realizing. God and immortality are not bound to the practical law in the same direct way; they are postulated as the necessary criteria of the meaningfulness of the morally oriented existence, which is the existence of the good will, aiming at the highest good and trying to achieve it. In the concept of the highest good there is a practical antinomy threatening to undermine the very principle of autonomy and the idea of

ethical existence. The interpretation of Kant's arguments shows that this antinomy can be avoided only if the existence in this sensuous world is not considered as the only kind of existence of human being. If the moral law and the idea of the highest good are to be held as thinkable, rational, and practicable, immortality (as the condition of the first part of the highest good, which is virtue in its full degree) and god (as the condition of human happiness as its necessary second part) have to be presupposed as the postulates of pure *practical* reason. These are no theoretical dogmas but rather practical requirements of pure practical reason, i.e. reason being aware of its unconditioned practical capacity *and* trying to realize it in its practical existence. Due to the necessarily subjective and personal character of realizing the unconditioned claim of the good, the metaphysical triad freedom – god – immortality is the object of “belief of reason” (“Vernunftglaube”), not that of objective knowledge, nor mere subjective opinion.

The study is concluded by drawing a parallel between the idea of practical metaphysics and some aspects of Socratic philosophy with reference to Kant's own quotations of his Greek predecessor, a parallel which would deserve a much more detailed elaboration.

Literatura

A: Primární:

KANT, Immanuel, *Gesammelte Schriften*, Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften, Berlin od r. 1900.

KANT, Immanuel, *Werke in zehn Bänden*, herausg. von Wilhelm Weischedel, Sonderausgabe, Darmstadt 1983.

KANT, Immanuel, *K věčnému míru. O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi*, přel. K. Novotný a P. Stehlíková, OIKOYMENH, Praha 1999.

KANT, Immanuel, *Kritik der reinen Vernunft*, Philipp Reclam, Stuttgart 1966.

KANT, Immanuel, *Kritik der praktischen Vernunft*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 2003.

KANT, Immanuel, *Kritika čistého rozumu*, přel. J. Loužil et al., OIKOYMENH, Praha 2001.

KANT, Immanuel, *Kritika praktického rozumu*, přel. J. Loužil, Svoboda, Praha 1996.

KANT, Immanuel, *Kritika soudnosti*, přel. V. Špalek a W. Hansel, Odeon, Praha 1975.

KANT, Immanuel, *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*, přel. J. Kohout a J. Navrátil, Svoboda, Praha 1992.

KANT, Immanuel, *Základy metafyziky mravů*, přel. L. Menzel, Svoboda, Praha 1990.

B: Ostatní:

ALLISON, Henry E., *Kant's Theory of Freedom*, Cambridge University Press 1990.

AMERIKS, Karl, „Pure Reason Alone Suffices to Determine the Will“, in: O. Höffe (vyd.), *Kritik der praktischen Vernunft*, Akademie Verlag, Berlin 2002.

BAUM, Manfred, „Kants theoretische Philosophie“, in: K. Bärthlein (vyd.), *Zur*

Geschichte der Philosophie, 2. Band, Von Kant bis zur Gegenwart, Königshausen und Neumann, Würzburg 1983.

BECK, Lewis White, *A Commentary on Kant's Critique of Practical Reason*, The University of Chicago Press, Chicago 1960.

BITTNER, R., CRAMER, K. (vyd.), *Materialien zu Kants „Kritik der praktischen Vernunft“*, Suhrkamp, Frankfurt 1975.

BORT, Klaus, „Svoboda a vztah. Východiska fenomenologické etiky“, přel. J. Čapek, in: *Reflexe*, 18, 1998.

BUBNER, Rudiger, „Co je syntéza?“, přel. J. Kuneš, in: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philosophica V – 2002*, Univerzita Palackého v Olomouci 2003.

CORETH, Emerich, SCHÖNDORF, Harald, *Filosofie 17. a 18. století*, přel. David Mik, Nakladaelství Olomouc 2002.

CORIANO, Paola L., „Ich und Seele. Zu Kants Paralogismen der reinen Vernunft“, in: N. Fischer (vyd.), *Kants Metaphysik und Religionsphilosophie*, Felix Meiner, Hamburg 2004.

EBBINGHAUS, Julius, „Die Formeln des kategorischen Imperativs und die Ableitung inhaltlich bestimmter Pflichten“, in: *Gesammelte Aufsätze, Vorträge und Reden*, Darmstadt 1968, s. 140-160. Česky: „Formule kategorického imperativu a odvození obsahově určených povinností“, in: J. Chotaš et J. Karásek (vyd.), *Kantův kategorický imperativ*, přel. J. Kuneš, OIKOYMENH, Praha 2005.

EBERT, Theodor, „Kants kategorischer Imperativ und die Kriterien gebotener, verbotener und freigestellter Handlungen“, in: *Gesammelte Aufsätze, II*, Paderborn 2004, s. 275-290. Česky: „Kantův kategorický imperativ a kritéria příkázaných, zakázaných a volně uvážených jednání“, in: J. Chotaš et J. Karásek (vyd.), *Kantův kategorický imperativ*, OIKOYMENH, Praha 2005.

FISCHER, Norbert, „Kants Metaphysik der reinen praktischen Vernunft“, in: týž (vyd.), *Kants Metaphysik und Religionsphilosophie*, Felix Meiner Verlag,

Hamburg 2004.

FÖRSTER, Eckart, „Die Dialektik der reinen praktischen Vernunft“, in: O. Höffe (vyd.), *Kritik der praktischen Vernunft*, Akademie Verlag, Berlin 2002.

HÁLA, Vlastimil, *Impulsy Kantovy etiky*, Filosofia, Praha 1994.

HEIDEGGER, Martin, *Co je metafyzika?* Přel. I. Chvatík, OIKOYMENH, Praha 1993.

HEIDEGGER, Martin, *Fenomenologická interpretace Kantovy Kritiky čistého rozumu*, přel. J. Kuneš, OIKOYMENH, Praha 2004.

HEIDEGGER, Martin, *Kant a problém metafyziky*, přel. J. Pechar et al., Filosofia, Praha 2004.

HENRICH, Dieter, „Der Begriff des sittlichen Einsicht und Kants Lehre vom Faktum der Vernunft“, in: D. Henrich, W. Schulz, K.-H. Volkman-Schluck (vyd.), *Die Gegenwart der Griechen im neueren Denken. Festschrift für Hans-Georg Gadamer zum 60. Geburtstag*, Tübingen 1960, s. 77-115. Česky: „Pojem mravního nahlédnutí a Kantova nauka o faktu rozumu“, in: *Reflexe*, 20, přel. J. Karásek, Praha 1999.

HENRICH, Dieter, „Die Deduktion des Sittengesetzes. Über die Gründe der Dunkelheit des letzten Abschnittes von Kants ‚Grundlegung zur Metaphysik der Sitten‘“, in: A. Schwan (vyd.), *Denken im Schatten des Nihilismus. Festschrift für Wilhelm Weischedel*, Darmstadt 1975.

HENRICH, Dieter: „Ethik der Autonomie“, in: Henrich, D., *Selbstverhältnisse*, Philipp Reclam, Stuttgart 1982, s. 6–56. Česky: „Etika autonomie“, in: J. Chotaš et J. Karásek (vyd.), *Kantův kategorický imperativ*, přel. J. Karásek, OIKOYMENH, Praha 2005.

HENRICH, Dieter, „Struktura důkazu transcendentální dedukce“. In: J. Karásek et J. Chotaš (vyd.), *Dedukce, kategorie, sebevědomí*, přel. J. Karásek, OIKOYMENH, Praha 2002.

HERRMANN, Friedrich W., „Die Kritik der reinen Vernunft als transzendental-

- Metaphysik“, in: N. Fischer (vyd.), *Kants Metaphysik und Religionsphilosophie*, Felix Meiner, Berlin 2004.
- HIMMELMANN, Beatrix, *Kants Begriff des Glücks*, Walter de Gruyter, Berlin-New York 2003.
- HÖFFE, Otfried: „Die Form der Maximen als Bestimmungsgrund“, in: týž, *Kritik der praktischen Vernunft*, Akademie Verlag, Berlin 2002.
- HÖFFE, Otfried: *Immanuel Kant*, 2., durchges. Aufl., Beck, München 1988.
- HÖFFE, Otfried, „Kants kategorischer Imperativ als Kriterium des Sittlichen“, in: *Zeitschrift für philosophische Forschung*, Band 31, Heft 3, (1977) s. 354–384. Česky: „Kantův kategorický imperativ jako kritérium mravnosti“, in: J. Chotaš et J. Karásek (vyd.), *Kantův kategorický imperativ*, přel. M. Petříček, OIKOYMENH, Praha 2005.
- HORN, Christoph, „Wille, Willensbestimmung, Begehrungsvermögen“, in: O. Höffe (vyd.), *Kritik der praktischen Vernunft*, Akademie Verlag, Berlin 2002.
- CHOTAŠ, Jiří, „Kant v analytické a kontinentální filosofii“, in: M. Nitsche, P. Sousedík, M. Šimsa (vyd.), *Schisma filosofie 20. století*, Filosofia, Praha 2005.
- CHOTAŠ, Jiří, „Subjekt a objekt myšlení u Kanta“, in: *Hegelovskou stopou. K poctě Milana Sobotky*, Praha, Karolinum 2003
- IRRLITZ, Gerd, *Kant – Handbuch. Leben und Werk*, Weimar, Stuttgart 2002.
- KARÁSEK, Jindřich, „Filosofie jako přísná věda. I: K zdůvodnění metafyziky jako systému u Wolffa“, *Reflexe*, 27, Praha 2004.
- KARÁSEK, Jindřich, „Filosofie jako přísná věda. II: Kantův program sebepoznání čistého rozumu jako systém metafyziky“, *Reflexe*, 28, Praha 2005.
- KLEMME, Heiner F., „Einleitung zur Kritik der praktischen Vernunft“, in: Kant, I. *Kritik der praktischen Vernunft*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 2003.
- KOUBA, Pavel, *Nietzsche. Filosofická interpretace*, Český spisovatel, Praha 1995.
- KUNEŠ, Jan, *Kant a otázka subjektu*, Karolinum, Praha 2008.

- KUNEŠ, Jan, „Kantova kritika čistého rozumu“, in: *Reflexe*, 26, Praha 2004.
- O'NEILL, Onora, „Autonomy and the Fact of Reason in the *Kritik der praktischen Vernunft*“, in: O. Höffe (vyd.), *Kritik der praktischen Vernunft*, Akademie Verlag, Berlin 2002.
- OBERER, Hariolf, „Kants praktische Philosophie“, in: K. Bärthlein (vyd.), *Zur Geschichte der Philosophie, 2. Band, Von Kant bis zur Gegenwart*, Königshausen und Neumann, Würzburg 1983.
- PATOČKA, Jan, „Kantova Kritika praktického rozumu“, in: Kant, I., *Kritika praktického rozumu*, přel. J. Loužil, Svoboda, Praha 1996, s. 282–283.
- PATON, Herbert James, *The Categorical Imperative*, Hutchinson, London 1958.
- PATZIG, Günther, *Jak jsou možné syntetické soudy a priori?* Přel. J. Kuneš, Filosofia, Praha 2003.
- PECHAR, Jiří, „K jednotnosti filosofické terminologie“, *Filosofický časopis*, 4, 1998.
- PLATÓN, *Faidón*, přel. F. Novotný, OIKOYMENH, Praha 2000.
- PLATÓN, *Obrana Sókrata*, přel. F. Novotný, OIKOYMENH, Praha 1994.
- REATH, Andrew, „Kant's Theory of Moral Sensibility. Respect for the Moral Law and the Influence of Inclination“, in: *Kant Studien*, 80, 1989, s. 284-302. Česky: „Kantova teorie morální smyslovosti. Úcta k morálnímu zákonu a vliv sklonů“, in: J. Chotaš et J. Karásek (vyd.), *Kantův kategorický imperativ*, přel. J. Chotaš, OIKOYMENH, Praha 2005.
- REICH, Klaus, „Die Tugend in der Idee. Zur Genese von Kants Ideenlehre“, in: H. Delius et G. Patzig (vyd.), *Argumentationen. Festschrift für Josef König*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1964.
- RICKEN, F., „Die Postulate der reinen praktischen Vernunft“, in: O. Höffe (vyd.), *Kritik der praktischen Vernunft*, Akademie Verlag, Berlin 2002; dále in: N. Fischer (vyd.), *Kants Metaphysik und Religionsphilosophie*, Felix Meiner, Hamburg 2004.

- SCHÖNECKER, Dieter et WOOD, Allen W., *Immanuel Kant: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten. Ein einführender Kommentar*, Ferdinand Schöningh, Paderborn 2002.
- SCHWARTZ, Maria, *Der Begriff der Maxime bei Kant. Eine Untersuchung des Maximenbegriffs in Kants praktischer Philosophie*, LIT Verlag, Berlin 2006.
- SIKORA, Ondřej, „Faktum rozumu a zdůvodnění morálky“, in: B. Horyna (vyd.), *Kant redivivus. Průřezy dilem filosofa*, Masarykova univerzita v Brně 2004.
- SMITH, N. Kemp, *A Commentary on Kant's "Critique of Pure Reason"*, 2nd ed., Humanities, New York 1962
- TUGENDHAT, Ernst, „Pojem morálky a její zdůvodnění“, in: *Reflexe*, 10, přel. P. Rezek, Praha 1993.
- TUGENDHAT, Ernst, *Přednášky o etice*, přel. J. Moural, OIKOYMENH, Praha 2004.
- WAGNER, Hans, „Kants schwierige Bestimmung des Verhältnisses zwischen Freiheit und Moralgesetz“, in: týž, *Zu Kants Kritischer Philosophie*, Königshausen und Neumann, Würzburg 2008.
- WAGNER, Hans, „Kants ergänzende Überlegung zur Möglichkeit von Freiheit“, in: týž, *Zu Kants Kritischer Philosophie*, Königshausen und Neumann, Würzburg 2008.
- WILLASCHEK, Marcus, *Praktische Vernunft. Handlungstheorie und Moralbegründung bei Kant*. J. B. Metzler, Stuttgart 1992.
- WITTGENSTEIN, L., *Tractatus logico-philosophicus*, přel. J. Pechar, OIKOYMENH, Praha 1993.
- WOLFF, Robert P., *The Autonomy of Reason. A Commentary on Kant's Groundwork of the Metaphysic of Morals*, Harper and Row, New York 1973.
- WOOD, Allen W., „Kant's Practical Philosophy“, in: K. Ameriks (vyd.), *The Cambridge Companion to German Idealism*, Cambridge University Press 2000.

WOOD, Allen W., „Preface and Introduction“, in: O. Höffe (vyd.), *Kritik der praktischen Vernunft*, Akademie Verlag, Berlin 2002.